

Sovyet İdeolojisi Yerleşmeden Önce Kazak Tarih Yazıcılığı

Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun*

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) tarih yazımının, sosyalist ideolojiye göre yazıldığı ve sansür kurulundan onaylatılarak yayımlandığı bilinen bir gerçektir. Sosyalist doktrin ve sistemin tesis edilmesi ve devam ettirilebilmesi bakımından ülkede tarih ve tarih yazımına büyük önem atfedilmekteydi. Türkistan'daki Türk Cumhuriyetlerinde tarih yazımının önemi ise bu sebeplerden ötürü artmaktaydı. Sovyetler Birliği'nde tarih yazıcılığı, çok önemli ve çok prestijli bir görev ve meslek idi. Daha 1919 yılının Mart ayında Sovyetler Birliği Komünist Partisi, yayınlara parti kontrolü getirilmesi hakkında bir karar almıştı. 6 Haziran 1922 yılında SSCB Bakanlar Kurulu Yayınlar Komitesine bağlı bir birim olarak GlavLit kurulur. GlavLit, kitap, hatta sahne sanatları dâhil olmak üzere yayımlanacak ve sergilenecek her türlü eserin kontrolünü gerçekleştiren kurumun genel müdürlüğüdür. Bu birim, yayınları kontrol eden ve “basımına izin verildi” mührünü vuran nihai bir otorite idi. Dolayısıyla sansür mekanizmasını da işleten bir merci idi¹. SSCB'de tarih yazıcılığına verilen önemin sonucunda ideolojik açıdan “doğru” yazarların yetiştirilmesi için 1921 yılında Moskova'da Kızıl Profesörler Enstitüsü kurulmuştur. Bu kurum 1929 yılında lağvedilerek yerine ihtisaslaşmış Parti Tarihi Enstitüsü, Tarih Enstitüsü, Felsefe Enstitüsü ve Ekonomi Enstitüsü kurulmuştur².

Öte yandan, Cedit hareketi ile başlayan sürecin devamı olarak eğitim almış önemli bir aydın zümresi Türkistan'da da oluşmuştu. Böylece Kazak bozkırlarından çok sayıda Kazak gençleri nitelikli eğitim almış, Kazak tarihini kendileri kaleme almaya başlamışlardı. Kazak tarihini Çarlık döneminde Çokan Valihanov ve Alihan

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, guljanatke@gmail.com
ORCID:0000-0003-3945-7238

1 Elnur Ağayev, “Sovyet Tarihçisinin Mutfağına Bir Nazar”, *İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Tarih Yazıcılığı*, Editörler: Abdulvahap Kara – Zeynep Yaman, TDBB, İstanbul 2016, s. 170-171.

2 Elnur Ağayev, *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2006, s. 136-137.

Bökeyhan, Barlıbek Sırt(t)anov, Muhamedjan Tımışpayev, Hael Dosmuhamedov gibi Alaş aydınları kaleme almışlardır. Sovyet iktidarının başa geçmesinden sonra ise erken dönemde Koşke Kemengerulı, Sancar Aspandiyarov, Eltok Dilmuhamedov ve Ermuhan Bekmahanov gibi aydınlar Kazak tarihi üzerine eserler vermiştir. Dolayısıyla bu bildiride Bolşevik devriminden sonra yeni ideolojinin hemen yayılmadığı, Kazakların kendi aydınlanma yollarında ve düşünce tarzlarında uzun süre ısrar ettikleri anlatılacaktır. Bildiride Sovyet döneminin ilk kırk yılındaki Kazak tarihi araştırmalarından örnekler verilerek konu işlenecektir.

Çokan Valihanov, 1835-1865 yıllarına arasında yaşamış, 30 yıllık kısa bir hayata rağmen arkasında çok değerli eserler bırakmıştır. Çokan Valihanov'un eserlerini N. Veselovskiy yayına hazırlamış ve 1904 yılında St. Petersburg'da *Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova* (Çokan Valihanov'un Eserleri) adıyla neşretmiştir. Çokan Valihanov'un bir tarihçi olduğu iddia edilmese de Kazak, Kırgız tarihine dair makaleleri ve gerçekleştirmiş olduğu zorlu Doğu Türkistan seyahati sonrasında Doğu Türkistan üzerine eşsiz çalışmaları, çizimleri ve yazıları bulunmaktadır. Kazak tarihi ile ilgili "Abılay", "Kazakların Askeri Başarıları ve Silahları", "Kazaklarda Şamanizmin İzleri", "Kazakların Mahkeme Reformları", "Kazakların Mevsimsel Göçleri Hakkında", "Kazakların Ulu Cüzünde Efsane ve Destanlar" adlı makaleleri 1904 yılında yayımlanan nüshada yer almıştır³. Çokan Valihanov'un külliyyatı daha sonra 1984-85 yıllarında Almatı'da yayımlanmış, burada daha fazla çalışmaları gün yüzüne çıkmıştır.

Alihan Bökeyhan (1866-1937), Kazak aydını, Alaş lideri; bizzat Kazak tarihine dair eserler kaleme alması dışında etrafındaki aydınları da Kazak tarihi, coğrafyası, folkloru, bilimi, birikimi vb. konular ile ilgili kitaplar yazmaya teşvik etmiş, hatta aydınlara görevler vermiştir. Kendi eserleri 2016-2017 yıllarında bir külliyyat şeklinde 18 cilt olarak yayımlanmıştır. Bu dönemde yazılan birçok eserde Alihan Bökeyhan'ın telkin, tavsiye, motivasyon ve öğüt anlamında izleri vardır.

Bir diğer Kazak aydını, hukukçu Barlıbek Sırt(t)anov (1866/7-1914), Alihan Bökeyhan'ın isteği ile 13 Haziran 1911 tarihinde Kazak Devletinin Tüzüğü adlı modern anlamdaki ilk Kazak anayasasının temelini tamamlar. Anayasa niteliğindeki bu çalışma, hukuki normları düzenleyecek mahiyetteki bir belge olup, Giriş kısmında Kazak tarihine dair bilgi bulunmaktadır. Örneğin, bu çalışmanın Giriş kısmında Kazak tarihine dair notlar yayımlanmıştır:

3 Çokan Valihanov. *Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova* (Çokan Valihanov'un Eserleri), Yayına hazırlayan, düzenleyen ve önsöz yazar N.İ. Veselovski. St. Petersburg 1904.

Kazaklar eski milletlerden biridir. Tarihleri yüzyıllara dayanır. Kazaklar bağımsız devlet kurdular. Halkı ve topraklarını savunmak için savaştılar. Nüfusları 7 milyona ulaştı. Şimdi Rusya’da nüfus bakımından (diğer etnik gruplar arasında) üçüncü sıradadır... Kalmuk saldırısında büyük felaketler yaşandı, çok kayıplar verildi, ancak üç cüz bir bayrak altında toplanarak muzaffer olmayı başardı... Ebulhayr Han, acele ettiği için Kişi Cüz’ü Rusya’ya tâbi etti. Ayrıca Rus Çarı, imzalanan anlaşmayı ihlal ederek, askerî kaleler inşa edip Kazak topraklarında yayılmayı sürdürdü. Birçok Rus köylüsünü yerleştirip verimli topraklara el koyarak, Kazakları ekmek ve suyundan etti. Talihsiz Kazaklar kendi topraklarına hâkim olamayarak çorak topraklara ve kumlara sürüklendiler.

Yukarıda zikredilen tarihte tamamladığı bu çalışmaya, St. Petersburg, SB Alaşinsky (B. Sırtanov’un mahlası) imzasını atmıştır⁴.

Tarihe gönül veren ve Kazak tarihi ile ilgili eser yazan diğer Alaş aydınları arasında Muhamedjan Tımsıpayev ve Halel Dosmuamedov’un isimleri zikredilmelidir. 1920’lerde Türkistan’da Sovyet iktidarı tesis edilmeye başladıysa da henüz bütün alanlarda tam hakimiyet sağlanamamış, Sovyet ideolojisi açısından yazılan tarih kitapları henüz yayımlanmamıştı. Bir başka Alaş aydını Koşke Kemengeruli’nin, *Kazak Tarihunan* adlı kitabı 1924 yılında Moskova’da *Künşğıs* (Doğu) matbaasında yayımlanmıştır. Matbaanın idarecisi başka bir Kazak aydını Nezir Törekulov idi. “Kazak Tarihinden” kitabına Önsöz yazan Ğabbas, yazarın bu çalışmasının önemine değinmektedir. Kazakların kitap açısından, özellikle Kazak tarihinin ele alındığı kitaplar bakımından fakir olduğunu dile getirmektedir. K. Kemengeruli’nin bu kitabının Kazakların siyasi tarihinin kaleme alındığı ilk çalışma niteliğinde olduğunu belirtmektedir.

“Kazak Tarihinden” kitabı, beş ana bölümden müteşekkildir. Kemengeruli, kitabının Birinci Bölümünde Kazak Hanlığı dönemindeki sosyo-ekonomik ve kültürel hayattan bahsetmektedir. İkinci Bölümde idari tarih ele alınarak Kazakların nasıl Rus hâkimiyeti altına girdiklerinden bahsetmektedir. İkinci Bölüm birkaç alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu alt başlıklarda vergi; askere alınma durumu; din durumu; eğitim durumu; toprak meselesi; Kazak boyları meselesi; Rus hâkimiyetine karşı hareketler ve Kazak hanlarının kültürel hedefleri/emelleri gibi konular ele alınmaktadır. Üçüncü Bölümde ise daha kültürlü atfedilen Rusların nasıl bir örnek teşkil ettiğini ele alırken, kültürel etkileşime ve olumsuz davranışlara da değinmiştir. Bu bölümde etik ve hukuk konusunu alt başlık hâlinde

4 Barlbek Sırtanov, *Kazak Elinin Ustavı (Kazak Devletinin Tüzüğü)*, <https://abai.kz/post/38348>

incelerken bölgede Rus hâkimiyeti tesis edildikten sonra, hukuk adı altında nasıl yolsuzluklar yapıldığının yahut Kazak toplumunda görünmeye başlayan olumsuz ve keyfi uygulamalarla davranışların da altını çizmiştir. Örneğin, Rus hükümetinin zorbalıklarının neticesinde Kazakların en çok korktukları üç şeyin tutanak, parlak düğme ve üniforma olduğunu yazmıştır. Bu bölümde ayrıca Kazakların tarım ve ziraat ekonomisi, ticaret ahvaline ve sağlık meselelerine alt başlıklarda nabız tutulmuştur. Dördüncü Bölümde Kazak aydın zümresinin ne zaman ve nasıl oluştuğundan, faaliyetlerinden bahsederek entelektüellerin fikriyatlarını analiz etmiştir. Çarlık döneminde meydana gelen olumsuzluklardan bu bölümde de bahsedilmektedir. Beşinci Bölümde ise Ekim devriminden sonra geçen az zamanda henüz etraflıca analiz yapılmadığının ve objektif bilgi olmadığını altını çizer.

Kemengerulı kitabında sosyo-ekonomik ve kültürel problemlere değinirken, eğitim meselelerini de bütün çıplaklığıyla ele alır. Ayrıca, 1922 yılı itibarı ile toplumdaki değişimleri analiz etmiştir. 1922 yılı itibarıyla psikolojik değişim yaşandığını belirten Kemengerulı bunlardan birinin gençlerin ve fakirlerin de yönetime gelme değişikliği olduğunu yazar. Diğer bir değişim ise aile içi değişimdir. Bu değişimde kadınların daha fazla hakka sahip olmaları ve dünya görüşlerinin genişleyip daha fazla özgürlük elde etmeleri vardır. Yazara göre bu iki değişim işçi Kazak toplumunun elde ettiği esas iki değişimdir.

Koşke Kemengerulı, adı geçen kitabında olumlu olarak nitelendirilebilecek değişimlerin yanısıra halkın karşılaştığı ve yaşadığı olumsuzlukları da dile getirmektedir. Bu bağlamda oldukça önemli konulara parmak basmıştır. Bunlar şöyle özetlenebilir:

- Köylü ölmek üzere: hem *cut*, hem savaş meydanı, idarî düzensizlikler
- Hastalık ve ölüm arttı.
- Köylerde açlık ölçülemez derecede arttı.
- Birçok yerde açılan okullar kapandı. Kapanmayanlarda da okulun sadece adı var. Halk çocuklarını okutmaya gönüllü değil. Öğretmenler de artık eğitim vermeye gönüllü değil. Eskiden şevkle çocuk okutan öğretmenler geçim derdiyle başka işlerle veya meslekle meşgul oluyorlar.
- Basılmakta olan kitap yok. Başka şeyler için bulunan kağıt, basımevi deyince bulunmuyor.
- Rüşvet arttı.
- Eskiden üç şeyden korkarken şimdi artık tüfek en büyük korku oldu.

Bunlar Kemengerulı'nın topluma nabız tuttuğu, yeni Sovyet yönetimine olan oldukça önemli eleştirileriydi.

Kemengerulı, böylece “mevcudiyetimizi, elimizde olanı gün geçtikçe yok edip, Kazakların geleceğine ümitsizlikle baktıyorlar” diyerek Kazak halkının yok olma tehlikesini gözler önüne sermiştir. Kemengerulı'nın ifadesiyle, “daha Çarlık döneminde karakter, yapı ve ekonomi bakımından aksamaya başlayan Kazak halkına bu olumsuzluklar tekme üstüne tekme niteliğinde olup, ‘olmak ya da olmamak’ meselesi gibidir. Kazak devleti/halkı, adeta çatalara ayrılan yolun üzerinde nasıl gideceğini bilemeden durmaktadır.”⁵

Koşke Kemengerulı, toplumdaki mevcut durumu ve olumsuzlukları tarttıktan sonra çözüm önerileri ile ilgili görüşlerini de ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Esasen eğitimin ve demokratik gelişimin, aydınların medya üzerinden tartışarak fikirlerini ortaya koymanın önemine dikkat çekmiştir.

Böylesine önemli bir eseri yazan Koşke Kemengerulı, 1930'da tutuklandı, 1932'de sürgüne gönderildi. 1937 Temmuz'da tekrar tutuklandı ve Kasım'da kurşuna dizildi.

Rus Çarlığı'nın Türkistan coğrafyasına yayılmasına ve işgaline karşı 1837-47 yılları arasında aktif olarak savaşan ve Kazak Hanlığı'nın istikbali için mücadele eden Kenesarı Kasımulı, Kazak tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eder. Bu tarihi olay, 20. yüzyıl Kazak tarih yazıcılığında adeta belirleyici unsur olmuştur.

Kenesarı hareketinin örnek olay niteliğini Aspendiyarov'un eserinden görebiliriz. Aspendiyarov, 1935 yılında Sovyet döneminde yazılan ilk Kazak tarih kitaplarından bir diğeri olarak nitelendirilebilecek *Kazakistan tarihinin очерterisi (Kazakistan Tarihi Notları)* isimli bir kitap yazdı. Çalışmasında Kenesarı'yı ve faaliyetlerini uzun uzadıya olumsuz bir şekilde tarif ettikten sonra bu isyanın Rus Çarlığının sömürgeci boyunduruğundan kurtulmak için Kazak kitlesel ayaklanmalarının en büyüklerinden biri olduğunu belirtir. Buna ek olarak, Kazak tarihinin bu devresini, millî bağımsızlık hareketinin ilk safhası olarak değerlendirmek gerektiğini ifade eder.⁶

Muhtemelen Aspendiyarov, bulunduğu dönemin şartları gereği, Kenesarı'yı ve ayaklanmasını eleştirmek, olumsuz bir figür ve olay olarak çizmek zorunda kalmıştı.

5 Kemengerulı, K. *Eserler Külliyyati*, Üç Cilt (Yayına Haz.: Kamzabekulı, D.), Almatı: Alaş, 2005, 1. c.

6 Sancar Aspendiyarov, *Kazakistan tarihinin очерterisi (Kazakistan Tarihi Notları)*. Almatı (1935) 1994, 57-60.

Kazak halkının hem zalim Çarlık rejimi tarafından hem de kendi toplumundaki feodaller tarafından ezildiği söylemi, Sovyetler Birliği'ndeki klasik Marksist dogma ve söyleme uygundu. Ancak yazar, olay anlatımı sonrasında Kenesari isyanını millî bağımsızlık hareketinin ilk safhası olarak değerlendirmiştir.

Aspendiyarov'un, "İslamiyetin Cereyanı Sebepleri", "Kaynak ve Belgelerle Kazakistan'ın Geçmişi" (P.A. Kunte ile birlikte), "Kazakistan'da 1916 yılındaki Milli Kurtuluş Ayaklanması" adlı başka eserleri de Kazak tarihi ile ilgilidir. Sancar Aspendiyarov, Stalin dönemindeki aydın sınıfının temizlenmesi furyasında 1937 yılında tutuklanır ve Şubat 1938'de kurşuna dizme cezası sonucu hayatını kaybeder.

1943 yılında yayımlanan ve editörlüğünü A. Pankratova ile M. Abdıkalkov'un yaptığı, birçok tarihçinin katkıda bulunduğu *İstoriya KazSSR* (KazSSC Tarihi) adlı eserin 2. baskısı 1949 yılında A. Pankratova ve İ. Omarov'un editörlüğünde yapılmıştır. A. Pankratova, II. Dünya Savaşı sırasında savaşın tehlikeli bir gidişat almasına bağlı olarak Moskova'dan ve St. Petersburg'dan daha iç kısımda olması hasebiyle Kazakistan'a getirilen 11 önemli tarihçiden biriydi⁷, tanınan ve saygın bir kimseydi. Geldikten sonra da tarihçiliğin, tarih yazımının gelişmesine katkıda bulunmuştu. Başta Ermuhan Bekmahanov olmak üzere birçok tarihçinin duayen hocası niteliğindedi. Velhasıl bu eser de Sovyet ideolojisi bakımından beğenilmedi, toplatıldı ve yasaklandı.

Eltok Dilmuhamedov, Kazak tarihine katkıda bulunan bir diğer aydın olup, *Vosstanie kazahov pod rukovodstvom Kenesari Kasımova v 1837-1847 gg* (*Kazakların 1837-1847 yıllarında Kenesari Kasımov Önderliğindeki İsyanı*) adlı tezini Kazak tarihinin dönüm noktalarının birini oluşturan Kenesari Kasımulu ayaklanması üzerine hazırlamıştır. Tezini 1946 yılında Taşkent'te savunmuş, jürisinde Ermuhan Bekmahanov da bulunmuştu. Dilmuhamedov'un tezi, Kenesari ayaklanması üzerine gerek kaynak gerekse analiz bakımından oldukça ayrıntılı bir çalışmadır. Ancak dönemin siyasî şartları, ilerleyen yıllarda bu tezin yok sayılmasına ve ortadan kaldırılmasına, bilim adamını da tamamen farklı bir konuda tekrar tez yazmaya mecbur bırakmıştır⁸. Sosyal bilimlerden uzaklaşarak, mühendisliğe geçmiş, yaptığı ve savunulmuş tez çalışması, emekleri hiçe çıkıyordu.

7 Abdulvahap Kara. "Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı ve Kısıtlamalar", *İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Tarih Yazıcılığı*, Editörler: Abdulvahap Kara – Zeynep Yaman, TDBB, İstanbul 2016, s. 15.

8 Dilmuhamedov, Eltok. "Vosstaniye kazahov pod rukovodstvom Kenesari Kasımova v 1837-1847 gg" (*Kazakların 1837-1847 yıllarında Kenesari Kasımov Önderliğindeki İsyanı*). (Taşkent, 1946) Almatı 2010.

Kazak tarihine gönül verenlerden, bu sebepten dolayı hayatı kararlanlardan biri büyük tarihçi Ermuhan Bekmahanov olmuştur. Profesyonel anlamda yetişmiş ilk tarihçilerden biri olan Bekmahanov'un, *19. Yüzyılın 20'li-40'lı Yıllarında Kazakistan* adlı kitabı 1947 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışması ilk profesyonel tarih kitaplarından biri olarak değerlendirilmektedir. SSCB tarihinde Kazaklardan tarih alanında eğitim alıp, bu alanda doktorasını yapan ve profesörlüğe kadar yükselen ilk tarihçilerden Ermuhan Bekmahanov, Kazak tarihini bilimsel araştırma metotlarına uygun olarak kaleme almıştır. Adı geçen kitap, yazarın Marksist bakış açısıyla araştırarak monografi neşriyatını gerçekleştiren ilk adımlarından biriydi. Kitap, devletin ve partinin ideolojik ve bilhassa tarihî geçmişi ele alma meseleleri ile ilgili temel program çerçevesinde kaleme alınmıştır. Ayrıca yazar, Kazak toplumunun sosyo-ekonomik yapısı ile siyasî ve sınıf yapısına özel olarak dikkat çekmişti. Kitabın mercek altına aldığı ana konusu ve ana dönemi olan 1820-1840 yılları ile ilgili olarak yazar, Kazakların, Çarlık Rusya ve Türkistan Hanlıkları ile ilişkilerini ve tarihî sorunlarını, Kenesarı Kasımulı'nın meşhur ayaklanması çerçevesinde millî bağımsızlık hareketlerini titizlikle ele almıştır⁹.

Kitap yayımlandıktan sonra, bilim adamları ve yöneticiler tarafından iyi karşılandı. Hatta kitap Stalin ödülüne aday gösterilerek değerlendirmenin ilk aşamasını geçti. Ancak kitabın Kenesarı Kasımulı ayaklanmasına dair bölümü, yıllarca süren ve aynı zamanda Bekmahanov için bir trajediye sebep olacak büyük bir problem yarattı. Sorun Moskova'ya kadar sirayet etti. Almatı'da, Kazak SSC Bilimler Akademisi'nde beş gün süren tartışmalar yapıldı. Çeşitli eleştiriler arasında Bekmahanov'un kitabının "içerik açısından sağlam temellerinin olmadığı, ideolojiden yoksun burjuva ve milliyetçi bir çalışma" olduğu ileri sürüldü. Bu sebeple, "bilimsel açıdan kafa karıştırıcı ve ideolojik açıdan tehlikeli" olduğundan hemen yayından ve dağıtımdan kaldırılması gerektiğine karar verildi¹⁰. Soruşturma ve kovuşturmayla maruz kalan bilim adamının bütün akademik unvanları elinden alındı ve Bekmahanov, liselerde öğretmenlik yapmaya başladı. 1952 yılı Eylül'ünde derste yken tutuklanarak gönderildiği toplama kamplarından Şubat 1954'te sağ olarak döndü¹¹. 25 yıla hüküm kesilmişken erken dönebilmesinde 1953'te Stalin'in

9 Ermuhan Bekmahanov. *Kazakistan XIX Gasyrdyn 20-40 Jyldarynda (19. Yüzyılın 20'li-40'lı Yıllarında Kazakistan)*. Almatı, (1947) 1994: 5-6; Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, *Stalin's Great Purges and the Penal System: The Case of the Kazak Intelligentsia (Stalin'in Büyük Tasfiyesi ve Ceza Sistemi: Kazak Entellektüelleri Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara 2003: 69.

10 Abu Takenov. "Tarihshy Ermuhan Bekmahanov" (*Tarihçi Ermuhan Bekmahanov*), *Kazakistan XIX Gasyrdyn 20-40 Jyldarynda (19. Yüzyılın 20'li-40'lı Yıllarında Kazakistan)*. Almaty 1994, s. 371-381.

11 İ. Dmitrova. "2011 Yılı Basımına Önsöz", *İstoriya Kazahstana (İstoriya Kazahskoy SSR s drevneyshih*

ölmesinin ve ayrıca Bekmahanov'un dostu, "ikinci annesi" olarak gördüğü, ilmi konularda danışmanı olmuş tarihçi Pankratova'nın üst mercilere yazarak ve görüşerek bilim adamının aklanmasını sağlamanın rolü olmuştu¹². Kenesarı Kasımlı hakkında derinlemesine araştırma yapan ilk bilim adamı Bekmahanov olsa da, yaşadığı kovuşturma ve cezalar, zaman içerisinde Kenesarı ile ilgili söylem ve değerlendirmelerinde onu değişiklik yapmaya mecbur bırakmıştır¹³.

Kazak tarih yazıcılığında yeni ve arzu edilen Sovyet düşüncesindeki döneme doğru atılan adımlar ancak 1960'lı yıllardan sonra gerçekleştirilebilmiştir. Yenilenen *Kazak SSR Tarihi* (Kazak SSC Tarihi) adlı kitaplarda Kenesarı'nın ideolojisinin, feodal, gerici ve hanlık rejimini canlandırmaya yönelik olduğu yazılmaktadır. Kenesarı'nın birçok defa, bütün Kazakları Rus hâkimiyetinden kurtaracağını belirttiği ve bütün Kazak *cüz*lerini kendi özel mülkiyeti olarak gördüğü yazılmıştır¹⁴.

Sonuç olarak, SSCB'de tarih yazıcılığı devlet tarafından en önem verilen alan ve konulardan biri olmuş, Kazak tarihi kitaplarını yazanlar da bu süreçten etkilenmişlerdir. Çarlık Rusya döneminde Kazak tarihine dair bütüncül yaklaşımdan öte tematik ve nokta çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çarlığın son yıllarına denk gelen yıllarda Alaş aydınları Kazak tarihini bütünsel olarak kaleme alma çalışmaları yürütmüşlerdir. Bu aydınların birçoğunun hayatı, bilimsel donanımları ve eserleri yüzünden Stalin döneminde ya kurşunla sonlandırılmış, ya da soruşturma, kovuşturmalara maruz kalmış, eserleri toplatılarak yasaklanmış, emekle düzeltme (toplama) kamplarından nasiplerini almışlardır. Kazak Tarihi yazım süreci Sovyet ideolojisi bakımından bir türlü istedikleri çerçeveye uymuyordu. Bu kriterlerin başında Kenesarı Kasımlı konusu geliyordu. Bu konuyu Kazak tarihini yazanlar her ne kadar sınıf mevzusuna uydursalar bile bağımsızlık mücadelesi olduğunu vurgulamışlar, bu da Sovyet otoritelerinin hoşuna gitmemiştir. Bu süreçten itibaren bir devir kapanmış, Kazak tarihini millî bakış açısından uzak, sosyalist ideolojiye uygun olarak yazma çalışmalarına hız verilerek yeni bir dönem başlamıştır. Sovyet iktidarının istediği kıvam ve kriterdeki Kazak

vremyon do nashih dnei, izdanie 1943g) (*Eski Çağlardan Günümüze Kazakistan (Kazak SSC) Tarihi, 1943 yılı baskısı*), 3. Baskı. Almatı 2011, s. 9.

12 İbrahim Kalkan, "Halk Düşmanı mı, Halk Kahramanı mı? Sovyet Tarihçiliğinin İkilemi", *Stalin ve Türk Dünyası*, ed. Emine Gürsoy-Naskali – Liaisan Şahin. İstanbul 2007, s. 286.

13 Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, "Kazak ve Kırgız Tarihçiliğinde Kenesarı Kasımlı Araştırmaları ve Ermuhan Bekmahanov'un Rolü", *İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmahanov ve Sovyet Tarih Yazıcılığı*, Editörler: Abdulvahap Kara – Zeynep Yaman, TDBB, İstanbul 2016, s. 79-81.

14 *Kazak SSR Tarihi*, Almatı 1982, III, s. 174-180.

tarihinin yazımı ancak 1960'lı yıllardan sonra yapılabildiği. Bu da neredeyse yarım yüzyıl kadar devam eden bir direniş niteliğindedir. Gerçek anlamdaki Sovyet bakış açılı tarihin yazımının bu kadar gecikmesi, Kazak milli kimliğinin muhafaza edilmesi bakımından da büyük önem taşımaktadır. Kazak tarihinin meselelerini olduğu gibi yorumlamak, bazen bu aydınların canlarına, bazen de unvanlarına, emeklerine mal oldu, toplama kamplarında işkencelere maruz kaldılar; ancak objektif tarih yazımının gerektirdiği gibi gerçeği yansıtmakta direnerek kendileri de tarihte yer aldılar. Kazak tarihinin objektif bir şekilde aktarılmasına ve Kazak milli kimliğinin korunmasına katkıda bulundular.

Kaynaklar

Ağayev, Elnur, *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2006.

Ağayev, Elnur, “Sovyet Tarihçisinin Mutfağına Bir Nazar”, *İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Tarih Yazıcılığı*, Editörler: Abdulvahap Kara – Zeynep Yaman, TDBB, İstanbul 2016, s. 155-180.

Aspendiyarov, Sancar, *Kazakistan tarihinin очерterı (Kazakistan Tarihi Notları)*. Almatı (1935) 1994.

Bekmahanov, Ermuhan, *Kazakistan XIX Gasyrdyn 20-40 Jyldarynda (19. Yüzyılın 20’li-40’lı Yıllarında Kazakistan)*. Almatı (1947) 1994.

Dilmuhamedov, Eltok, “*Vosstaniye kazahov pod rukovodstvom Kenesarı Kasımova v 1837-1847 gg*” (*Kazakların 1837-1847 yıllarında Kenesarı Kasımov Önderliğindeki İsyanı*), (Taşkent, 1946) Almatı 2010.

Dmitrova, İ., “2011 Yılı Basımına Önsöz”, *İstoriya Kazahstana (İstoriya Kazahskoy SSR s drevneysh vremyon do nashih dneı, izdanie 1943g)* (*Eski Çağlardan Günümüze Kazakistan (Kazak SSC) Tarihi, 1943 yılı baskısı*), 3. Baskı. Almatı 2011.

Kalkan, İbrahim, “Halk Düşmanı mı, Halk Kahramanı mı? Sovyet Tarihçiliğinin İkilemi”, *Stalin ve Türk Dünyası*, ed. Emine Gürsoy-Naskali – Liaisan Şahin. İstanbul, 2007: 281-286.

Kara, Abdulvahap, “Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Döneminde Kazak Tarihi Araştırmalarında İdeolojik Baskı ve Kısıtlamalar”, *İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Tarih Yazıcılığı*, Editörler: Abdulvahap Kara – Zeynep Yaman, TDBB, İstanbul 2016, s. 11-24.

Kazak SSR Tarihi (Kazak SSC Tarihi), Köne Zamannan Büginge deyin (Eski Çağdan Günümüze Kadar), Almatı: Gılım 1982, 3. cilt.

Kemengerulı, K., *Eserler Külliyatı, Üç Cilt* (Yayına Haz.: Kamzabekulı, D.), Almatı: Alaş 2005, 1.c.

Kurmangaliyeva Ercilasun, Güljanat, *Stalin’s Great Purges and the Penal System: The Case of the Kazak Intelligentsia (Stalin ‘in Büyük Tasfiyesi ve Ceza Sistemi: Kazak Entellektüelleri Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Pınar Akçalı, ODTÜ, Ankara 2003.

Kurmangaliyeva Ercilasun, Güljanat, “Kazak ve Kırgız Tarihçiliğinde Kenesarı Kasımlı Araştırmaları ve Ermuhan Bekmahanov’un Rolü”, *İlk Kazak Tarihçisi Ermukhan Bekmakhanov ve Sovyet Tarih Yazıcılığı*, Editörler: Abdolvahap Kara – Zeynep Yaman, TDBB, İstanbul 2016, s. 71-88.

Sırtanov, Barlıbek, *Kazak Elinin Ustavı (Kazak Devletinin Tüzüğü)*, <https://abai.kz/post/38348>

Takenov, Abu. “Tarihshy Ermuhan Bekmahanov” (Tarihçi Ermuhan Bekmahanov), *Kazakstan XIX Gasyrdyn 20-40 Jyldarynda (19. Yüzyılın 20’li-40’lı Yıllarında Kazakistan)*. Almaty 1994, s. 371-381.

Valihanov, Çokan. *Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova (Çokan Valihanov’un Eserleri)*, yayına hazırlayan, düzenleyen ve Önsöz yazan N.İ. Veselovski. St. Petersburg 1904.

